Palikimų piniginiai srautai reikšmingai padėjo ne vienam tūkstančiui to meto Lietuvos gyventojų, šeimoms kuriant kiek padoresnį gyvenimą; šimtai jų tik tokiu keliu galėjo įsigyti to laikotarpio „prabangą“ rodantį automobilį, buitinę techniką ir pan.

4. JAV lietuviai „pažangiečiai“ ir liberalai – ryšių su Lietuvos SSR rėmėjai

Komunistuojantys JAV lietuviai

Komunistuojančių JAV lietuvių organizacijos nepritarė katalikų, tautininkų ir socialistų organizacijų patriotinei veiklai. Pažangiečiai, kaip dažniausiai save vadino komunistinių įsitikinimų išeiviai, neįžvelgė bolševikinio socializmo antihumaniškumo, kareivinių socializmo esmės bei jo padarinių Lietuvos valstybingumui ir lietuvių tautai. Traktuodamas stalinistinį diktatą, suėmimus ir deportacijas kaip imperialistinės propagandos šmeižtą, JAV lietuvių komunistų branduolys rėmė Sovietų Sąjungą ir jos politiką. Kai kada į savo pusę patraukdavo ir liberalesnių pažiūrų išeivijos atstovus.

Du priešingi požiūriai sunkiausiu Lietuvai okupaciniu laikotarpiu išeiviją suskaldė į nesutaikomas stovyklas, todėl Lietuvos likimo klausimu kompromiso jau negalėjo būti[256]. Komunistuojanti išeivija – tai utopinėse svajonėse gyvenantys tie patys lietuviai, kuriems buvo svarbus paprasto, sunkiai dirbančio žmogaus likimas, kurie šventai tikėjo, kad SSRS – tai darbininkų ir valstiečių valstybė, siekianti gero kitų šalių darbo žmonėms; kad tie, kurie samdo darbams kitus žmones – tai didžiulis blogis, o visos kitos nepriklausomos valstybės, tarp jų ir prieškario Lietuva – tai išnaudotojų ramstis. Lyginant su internacionalinėmis vertybėmis, tautiškumas, nacionalinės vertybės jiems nebuvo svarbūs.

Komunistuojančių organizacijų veikla karo metais. Kai 1940 metais Lietuvą okupavo bolševikinė raudonoji armija ir kai buvo įkurta marionetinė Lietuvos SSR, nepatriotinė išeivijos srovė – komunistuojantys JAV lietuviai sveikino ir sovietizuojant kraštą palaikė kardinalius pasikeitimus Lietuvoje. Pavyzdžiui, 1940 m. birželio 25 d. JAV lietuviai komunistai Chicago‘je surengė darbininkų mitingą, kur buvo nutarta pasiųsti sveikinimą naujai Lietuvos valdžiai, vadinamai Liaudies vyriausybe. Tame sveikinime buvo rašoma: „Linkime naujajai vyriausybei vesti Lietuvą progreso ir kultūros keliu, kad Lietuvos liaudis galėtų kurti naują, laimingą ir gerbūvišką gyvenimą. Pilniausiai užgiriame vyriausybės užsibrėžimą vystyti kuo draugiškesnius santykius su

256 Eidintas, A. *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apybraižos.* Vilnius,1993, p. 93.

SSRS, nes tik einant išvien su Sovietų Sąjunga bus užtikrinta Lietuvos nepriklausomybė“[257].

Įvairios komunistuojančios organizacijos taip pat siuntė sveikinimo telegramas J. Paleckio vyriausybei, smerkė JAV lietuvių patriotinių organizacijų reiškiamus protestus[258]. Kovojant su JAV lietuvių patriotinėmis organizacijomis, komunistams reikėjo galvoti ir apie aiškinamąjį darbą tarp eilinių išeivių. Todėl labai operatyviai pasipylė propagandinė literatūra. Pavyzdžiui, 1940 metais Lietuvos draugų komitetas išleido garsaus komunisto Antano Bimbos parengtą 201 puslapio dokumentų rinkinį *Naujoji Lietuva. Faktų ir Dokumentų šviesoje*. Čia buvo surinkti Lietuvos sovietizacijos proceso svarbiausi nutarimai, pateikta tendencinga, rožinėmis spalvomis tapoma informacija apie to meto įvykius Lietuvoje kuriant „naują, laisvą ir laimingą gyvenimą“, šmeižiant buvusią valdžią ir jos atstovus. Skaitytoja ragino: „Skaityk ir stengkis suprasti šiuos dokumentus. Iš jų pažinsi Naująją Lietuvą jos istorinėje kelionėje į socialistinį gyvenimą“[259]. Reikia tik stebėtis taip operatyviai surinkta ir publikuota medžiaga. Tais pačiais metais L. Prūseika Chicago‘je išleido propagandinę knygelę *Teisybė apie Lietuvą*.

Karo metais „Vilnies“ redakcijos darbuotojai dalyvavo talkose ruošiant siuntas į SSRS (nuotraukoje – F. Abekas, J. Pauliukas, V. Raila ir kt.). *Vilnis ir vilniečiai. Vilnius-Čikaga, 1985*

JAV lietuvių komunistų padėtis tarp išeivių sutvirtėjo, kai į Antrąjį pasaulinį karą įstojo Jungtinės Amerikos Valstijos ir kai jos tapo stalininės valstybės sąjungininke. Gana populiarus JAV visuomenėje buvo komunistų skleidžiamas kvietimas kovoti prieš fašizmą, teikti aktyvesnę paramą nacių užpultai Sovietų Sąjungai. 1941 m. rugpjūčio mėn. JAV buvo sukurtas Medicininės pagalbos teikimo nacionalinis komitetas (*National Committee for Medical Aid to the Soviet Union*). Šio komiteto Lietuvių skyriui vadovavo gydytojas J. Kaškiaučius-Kaškaitis. Į komitetą įėjo A. Bimba (sekretorius) ir L. Kavaliauskaitė (iždininkė). Iš viso per nepilnus trejus metus Lietuvių skyrius surinko 34 168 dolerius. JAV lietuviai 1941-1942 metais Pagalbos Rusijai kare komitetui (*Russian War Relief*) surinko 25 000 dolerių. Lietuvių darbininkų organizacijos nupirko JAV karinės paskolos obligacijų už ½ mln. dolerių. Lietuvių darbininkų susivienijimas (toliau – LDS) surinko 350 000 dolerių ir nupirko du bombonešius, kurie buvo

257 Petkevičienė, L. *JAV pažangiųjų lietuvių visuomeninė-kultūrinė veikla 1933-1940 m.* Vilnius: Mintis, 1969, p. 143.

258 *Ten pat*.

259 *Naujoji Lietuva. Faktų ir Dokumentų šviesoje*. Paruošė Antanas Bimba. B. v.: Lietuvos draugų komitetas, 1940, p. 2.

„Laisvės“ redaktorius Antanas Bimba Lietuvos TSR rašytojų sąjungoje su istoriku Juozu Žiugžda, rašytoja Valerija Valsiūniene, poetu Teofiliu Tilvyčiu ir Kostu Korsaku 1945 metais. *Januta, D. Lietuviški takai. Vilnius: Petro ofsetas, 2015, p. 43*

pavadinti LDS vardu. Lietuvių darbininkų draugijos rinko pinigus pirkti sanitarinėms mašinoms kariuomenei, davė kraują (tapo donorais), rinko rūbus, pirko medikamentus ir maisto produktus ir visa tai siuntė į Sovietų Sąjungą[260].

Siekdamos suaktyvinti savo veiklą, įtvirtinti savo statusą JAV ir patraukti į savo pusę išeivijos mases, komunistuojančios JAV lietuvių organizacijos 1943 m. gruodžio 19 d. New York'e sušaukė pirmą demokratinių lietuvių suvažiavimą, kuriame buvo atstovaujama 100 000 lietuvių ir 186 jų organizacijoms. Suvažiavime buvo įkurta Demokratinių lietuvių taryba (toliau – DLT), kuri savo veiklą turėjo derinti su Pagalbos Rusijai kare komitetu. Be to, buvo sudarytas Lietuvai pagalbos teikimo komitetas (pirmininkas A. Bimba, iždininkė F. Pakalniškienė, nariai – V. Bunkus, M. Sinkus, O. Jakštienė ir kt.). Lietuvai pagalbos teikimo komitetas numatė visokeriopai remti JAV prezidento Franklin'o D. Roosevelt'o karinę programą ir antinacinės koalicijos šalių veiklą, organizuoti pinigų rinkimą ir siuntinių siuntimą, aktyvinti kovą prieš patriotiškai nusiteikusius išeivius, glaudžiau burti visus demokratinių pažiūrų lietuvius į vieną frontą[261].

Kairiosios JAV lietuvių organizacijos, priešingai patriotinei išeivijai, savo mitinguose, parengtose rezoliucijose ir per spaudą pritarė JAV valdžios nuolaidžiaujamai J. Stalinui politikai Jaltos ir Potsdamo konferencijose, atiduodant Lietuvą ir kitas Baltijos šalis Maskvos valdžiai. Neretai priešiškai nusiteikusios JAV lietuvių organizacijos įskųsdavo vienos kitas JAV valdžios įstaigoms.

Pasibaigus karui, 1945 m. lapkričio 23-24 d., Pittsburgh'e vyko antrasis demokratinių lietuvių suvažiavimas, kuriame dalyvavo 354 atstovai nuo 200 susivienijimų, draugijų, klubų, chorų, atstovavę 159 796 žmonėms[262]. Suvažiavimo prezidiume, be įta-

260 Petkevičienė, L. *JAV pažangiųjų lietuvių visuomeninė-kultūrinė veikla 1933-1940 m.* Vilnius: Mintis, 1969, p. 147-148.

261 *Ten pat*, p. 151.

262 *Laimėjome Karą, – Laimėkime Taiką! Darbai antrojo Demokratinių Amerikos lietuvių suvažiavimo įvykusio 1945 m. lapkričio 23-24 dd., Pittsburghe. Sveikinimai, rezoliucijos ir kalbos.* Brooklyn 6, N.Y.: Demokratinių Amerikos lietuvių centras, b. m., p. 6.

LDL draugijos valdyba: sėdi – E. Feiferienė, pirmininkė K. Petrikienė, sekr. I. Mizarienė, A. Jakštienė; stovi – J. Grybas, draugijos žurnalo „Šviesa“ redaktorius A. Bimba, iždininkas P. Venta. *Reimeris, V. Užatlantės laiškai. Vilnius: Vaga, 1974*

kingų komunistuojančių vadovų, buvo ir autoritetingi JAV lietuvių visuomenės atstovai, – dr. A. L. Graičiūnas, dr. Johana Baltrušaitienė, prof. B. F. Kubilius. Klausimai, kuriuos nagrinėjo suvažiavimas, siejosi su įvykiais pokariniame pasaulyje – aptarinėjama darbininkijos padėtis JAV, siūloma JAV valdžiai stiprinti santykius su Sovietų Sąjunga. Kelti reikalavimai socialinėje srityje, pageidauta gerinti buitines sąlygas darbininkams ir karo veteranams. Reikalauta atšaukti JAV pripažinimą Lietuvos pasiuntiniui ir konsulams, kurie „nieko čia nebeatstovauja, o tik prisideda prie fašistinės propagandos“. Piktintasi ALT ir ALM antisovietine veikla, kuri bando „išprovokuoti Amerikos karą prieš Tarybų Sąjungą, kas reikštų tretįjį pasaulinį karą“. Suvažiavimas rezoliucija pasmerkė BALF‘ą už „rėmimą aršių Lietuvos priešų iš Amerikos lietuvių surinktais pinigais“[263]. Lietuvai pagalbos teikimo komiteto sekretorius Vincas Čepulis savo pranešime suvažiavimui nurodė, kad nuo 1943 m. vasaros iki 1945 m. lapkričio 1 d. Lietuvos žmonėms per *American Society for Russian Relief* yra pasiųsta 10 siuntinių už 229 996 dolerių. Tai medikamentai, nauji ir dėvėti drabužiai bei batai, muilas, mokyklos reikmenys, kalėdinės dovanos vaikams. Pranešėjas ragino ir toliau rinkti šalpą Lietuvos žmonėms, nes kraštas karo stipriai nuniokotas. Buvo pažymėta, kad to komiteto pirmininkas A. Bimba yra išvykęs į Lietuvą susipažinti su padėtimi ir išsiaiškinti, kaip „mes galėtume geriausiai pagelbėti nuo karo nukentėjusiems Lietuvos žmonėms“[264]. Buvo nutarta suorganizuoti Demokratinių Amerikos lietuvių centrą, kuris bendrintų visą demokratinių lietuvių judėjimą JAV, teiktų patarimus ir skleistų informaciją.

JAV lietuviai komunistai pokariu. Pokariu JAV lietuviai komunistai ir jų spauda – dienraščiai *Laisvė* ir *Vilnis* bei žurnalas *Šviesa* – buvo nuosekliausi komunistinės santvarkos Lietuvoje gynėjai bei taikos ir bendradarbiavimo su Sovietų Sąjunga šalininkai. Aktyviausi veikėjai – A. Bimba, Rojus Mizara, E. Mizarienė, L. Prūseika, S. Jokubka, L. Jonikas, V. Andriulis, F. Abekas, J. Gasiūnas, K. Karosienė, K. Petrikienė,

263 *Ten pat*, p. 7, 8, 10-12, 14-15, 41.

264 *Ten pat*, p. 33, 35-36.

„Vilnies“ redakcijos pastatas (užmūrytais langais).
Reimeris, V. Užatlantės laiškai. Vilnius: Vaga, 1974

M. Kaul-Kavaliauskaitė, J. Mažeika ir kt.[265] Jie turėjo galimybę lankytis Lietuvos SSR ir grįžę į JAV vesdavo platų agitacinį darbą, spausdindavo savo kelionės įspūdžius, dalyvaudavo mitinguose ir pokalbiuose. Lietuvos SSR kultūrinę ir ekonominę padėtį plačiai nušviesdavo angliškoje spaudoje.

Sovietinės Lietuvos ir JAV lietuvių kultūrinis bendradarbiavimas Lietuvoje buvo plačiai propaguojamas per „Tėviškės“ draugiją, sukurtą megzti ryšiams su tėvynainiais užsienyje. Į JAV vyko Lietuvos mokslininkai, menininkai, partiniai funkcionieriai, o iš JAV – išeiviai lankyti savo artimųjų, o taip pat ir išeivijos jaunimas Vilniaus universiteto organizuojamuose kursuose gilinti lietuvių kalbos žinių. Reikia pasakyti, kad to meto paprastiems Lietuvos gyventojams susitikti ar pamatyti iš JAV atvykusius žmones, nepriklausomai nuo jų pažiūrų, buvo kone stebuklingas reiškinys. Amerika lietuvio sąmonėje visuomet simbolizavo gero gyvenimo ir turtingumo šalį. Todėl į Jungtines Amerikos Valstijas Lietuvos gyventojai žvelgė ne kaip į priešą, o kaip į gerovės valstybę.

Didelį patriotinių JAV lietuvių jėgų nepasitenkinimą kėlė tai, kad, anot istorikės L. Petkevičienės, „pažangioji lietuvių emigracijos dalis (...) negailestingai demaskavo karinių nusikaltėlių, tėvynės išdavikų talkininkavimą užsienio žvalgyboms, jų tarnavimą antikomunistiniams centrams“[266]. Taigi „pažangiečiai“, to norėdami ar ne, praktiškai dirbo sovietinės sistemos naudai, šmeiždami ir skųsdami kitokių pažiūrų tautiečius.

Komunistiniam judėjimui JAV pokariu sąlygos buvo sudėtingos – JAV valdžia vykdė persekiojimus. JAV lietuviams komunistams kilo ir specifinių sunkumų. Jiems teko susidurti su antikomunistiškai nusiteikusiais naujaisiais ateiviais – dipukais, kurie, kaip prisiminė amžininkas, neretai panaudodavo ir fizinės jėgos metodus[267]. Tačiau komunistinė ideologija, paremta proletarinės pasaulėžiūros idėjomis, nebuvo populiari JAV visuomenėje ir nepajėgė pritraukti jaunesnės kartos lietuvių. Palaipsniui senoji komunistų karta pasitraukė, palikdama tuščias erdves. Buvęs jų dienraštis *Vilnis*, leidžiamas Chicago‘je, nuo 1971 m. išeidavo kartą per savaitę, nuo

265 *Iš mūsų išeivijos dešimtmečių. Medžiaga iš „Vilnies“ ir „Laisvės“ sukaktuvinių leidinių.* Vilnius: Gintaras, 1973, 192 p.

266 Petkevičienė, L. *JAV pažangiųjų lietuvių visuomeninė-kultūrinė veikla 1933-1940 m.* Vilnius: Mintis, 1969, p. 174.

267 Petrika, A. *Lietuvių literatūros draugija ir pažangieji Amerikos lietuviai.* Brooklyn, N.Y., 1965, p. 201-202, 207.

„Santaros“ II suvažiavimas Tabor Farmoje 1955 m. rugsėjo 8-11 d. *Dapkutė, D. Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė. Vilnius: Vaga, 2002 VDU Lietuvių išeivijos instituto archyvas*

1979 m. – du kartus per mėnesį, o 1990 metais užsidarė. Panašus likimas ištiko dienraštį *Laisvė*, leidžiamą New York'e. Nuo 1958 m. jis išeidavo du kartus per savaitę, o 1973-1986 metais tapo savaitraščiu[268]. Tai irgi rodo šios ideologijos populiarumo smukimą. Šiandien retas kas, nebent senesnės kartos išeiviai, beprisimena buvusią sutelktą, kovingą ir aktyvią JAV lietuvių komunistų bendruomenę.

Liberaliųjų lietuvių veikla

Kultūrinių ryšių su Lietuva klausimas. 1944 metais bolševikinei Sovietų Sąjungai antrą kartą okupavus Lietuvą „geležinė uždanga“ aklinai atskyrė ją nuo laisvojo pasaulio. Tik 1958 m. sausio mėnesį SSRS pasirašė su JAV taip vadinamą *Lacy-Zarubin* kultūrinio bendradarbiavimo dvejų metų (1958-1959) programą, vėliau ją kas dvejus metus pratęsiant. „Geležinė uždanga“ šiek tiek pakilo, ir į JAV iš Sovietų Sąjungos vis dažniau į kongresus pradėjo atvykti mokslininkai, koncertuoti muzikos kolektyvai ir pan. Nuo 1958 m. Maskvoje veikusi sąjunginė Draugija kultūriniams ryšiams su užsieniu pertvarkyta į sąjunginę-respublikinę organizaciją, pavadintą Draugiškumo ir kultūrinių santykių su užsieniu draugijų sąjunga. SSRS ir JAV susitarimas tiesiogiai nepalietė okupuotos Lietuvos, nes JAV nepripažino prievartinės Lietuvos aneksijos. Todėl į JAV tiesiogiai iš Lietuvos negalėjo vykti nei dailininkai su savo kūrinių parodomis, nei meno ansambliai ar atskiri solistai. Jie galėjo patekti į JAV tik su Sovietų Sąjungos dailininkais, muzikos kolektyvais ir pan. Antikomunistiškai nusiteikusios organizacijos priešinosi kultūriniams mainams, laikydamos tai sovietinės ideologijos propagandos dalimi, abejojo kultūrinių mainų lygybe[269].

Kultūrinius mainus SSRS vadovybė siekė panaudoti gausios pokario išeivijos dezinformacijai, neutralizacijai. Buvo suvokta, kad vienas iš geriausių būdų

268 „Laisvė“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: MELC, t. 11, p. 444; „Vilnis“. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: MELC, t. 25, p. 226.

269 1967 07 11 PLB (?) rašto *ACEN Cultural-Information Committee* Niujorke nuorašas. *KUB RSKRS*, F. 2 - dr. Kazio Pemkaus fondas, J. Puzino dėžė, l. n.

Bronys Raila (1909-1997). *Jungtinių Amerikos Valstijų lietuviai: biografijų žinynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002, t. 2, 156 p.*

suvilioti didesnę dalį išeivijos – kontroliuojami kultūriniai ryšiai. Nuo 1965 m. bendravimu su išeivija rūpinosi Lietuvos kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje komitetas, 1979 m. perorganizuotas į kultūrinių ryšių su tautiečiais užsienyje draugiją „Tėviškė". Pradėtas leisti specialiai užsienio lietuviams skirtas *Tėvynės balsas*, o nuo 1967 m. – *Gimtasis kraštas*. Iš pradžių kultūrinių ryšių komitetas neturėjo darbo. Pirmiausia „kultūriniai ryšiai" buvo nukreipti į kontaktus su JAV komunistinėmis, pasivadinusiomis „pažangiaisiais", grupėmis. Tačiau šiam visuomeniniam sluoksniui, susitelkusiam aplink dienraščius *Laisvė* ir *Vilnis*, išmirštant, buvo pradėta ieškoti ryšių ir su kitomis išeivijos grupėmis. Jos labai atsargiai, įtariai žiūrėjo į „atvertas duris" ir „kultūrinių mainų" siūlymą. Tam įtakos turėjo ir nesutarimai išeivijoje, žinių apie kraštą neturėjimas, baimė.

Diskusijos dėl ryšių su Lietuva pradžia laikoma 6 dešimtmečio pabaiga, kai žurnale *Darbas* (1959, nr. 1) buvo išspausdintas JAV lietuvių socialistų lyderio J. Kairio-Kaminsko straipsnis *Visu veidu į Lietuvą*, davęs pavadinimą visai tolesnei akcijai[270]. Autorius kitame straipsnyje suabejojo, ar kontaktai su Lietuvos mokslo bei kultūros organizacijomis yra „nuodėmingi", jo išvada buvo – išeivija turi atsigręžti „veidu į Lietuvą", kitaip ji nudžius, kaip nuo kamieno nulaužta šaka. Jį palaikė tokie JAV lietuvių veikėjai kaip Jeronimas Cicėnas, Vytautas Širvydas, Algimantas Šalčius, Salomėja Narkeliūnaitė. 1961 metais, pačioje ginčo pradžioje, filosofas Juozas Girnius pabrėžė kultūrinių ryšių su kraštu būtinybę ir būtinybę pačiai išeivijai. Tautiškumo plotmėje ne išeivijai reikia gelbėti Lietuvą, bet gelbėti save plėtojant kultūrinius ryšius. Izoliavimasis, anot J. Girniaus, tai ne vien lietuviškumo, bet ir savo žmogiškumo skurdinimas. Apie ryšius su kraštu J. Girnius taip rašė: „Reikia mums gyvo ryšio su tauta krašte, nes ten teka lietuviškosios gyvybės neišsenkamoji versmė, koks likimas bebūtų ištikęs. Nors ir pavergta, tauta ne tik kovoja dėl kasdieninės duonos, bet ir stengiasi savo gyvybę įprasminti tolesne kultūrine kūryba. Kas krašte laimima, yra pačios tautos, o ne okupanto laimėjimai. Palaikyti gyvą ryšį su tauta nereiškia ieškoti vadinamojo sambūvio (koegzistencijos) su okupacine administracija. Būtų neišmintinga šio pastarojo sambūvio baime paversti savęs izoliacija nuo tautos ir jos rūpesčių bei laimėjimų"[271]. Prof. Kęstutis Skrupskelis pastebi, kad nesutarimai ryšių su Lietuva klausimu kilo beveik visose išeivijos srovėse. JAV LB ir laisvinimo veiksniai privataus bendravimo ne tik nedraudė, bet ir

270 Dapkutė, D. Lietuvių išeivijos santykių su okupuota Lietuva dinamika XX a. 6-9 dešimtmetyje. *Istorija,* 2001, t. 47, p. 35.

271 Skrupskelis, K. Kas veidu į Lietuvą buvo atsisukęs? *Į Laisvę*, 2006, balandis-birželis, nr. 153 (190), p. 20.

jį skatino, kartu pabrėždami tautinę savigarbą bei tautinę drausmę, vengiant žalos Lietuvos politiniams interesams[272].

Net ir Lietuvos diplomatinė tarnyba (LDT), kuri ypač akylai saugojo Lietuvos okupacijos nepripažinimą, nebuvo visiškai prieš ryšius su Lietuva. Dabar mums jau yra žinomas 1961 m. balandžio 12 d. S. Lozoraičio parengtas slaptas dokumentas aptarti Vakarų kultūriniams santykiams su okupuota Lietuva, išsiuntinėtas visiems Lietuvos diplomatams. LDT šefas pritaria, kad „Vakarų kultūros įtaka Lietuvoje būtų pagyvinta. Tai turėtų padidinti tautos moralinę rezistenciją prieš komunistinę propagandą ir rusinimą, kurie sudaro rimtą pavojų". Tačiau tie santykiai privalo būti vykdomi taip, kad nebūtų duota „sovietams preteksto interpretuoti juos kaip aneksijos pripažinimą", kad jie nekeltų atskiriems žmonėms Lietuvoje pavojaus ir kad nelengvintų komunistinės propagandos krašte ir Vakaruose. S. Lozoraičio įsitikinimu, naudingiausia akcija kultūros srityje būtų nemokamas Vakarų mokslo, literatūros ir meno leidinių siuntimas į Lietuvą. Be to, jis pažymėjo, kad Lietuvos diplomatai turėtų aiškinti Vakarams, kad išeivių veikla kultūros srityje ryšiuose su Lietuva neatstoja Vakarų politinės akcijos už Lietuvos ir kitų pavergtų kraštų laisvę[273]. Tos mintys pasiekė ir ALT'ą, VLIK'ą bei JAV LB, o šių organizacijų vadovai turėjo į tai įsiklausyti.

Agitaciją už artimesnius santykius su Lietuva plėtojo JAV lietuvių laikraštis *Vienybė* (redaktorius Bronius Raila), leidėja Valerija Tysliavienė. 1962 m. S. Narkeliūnaitė lankėsi Lietuvoje ir *Vienybėje* paskelbė kupiną entuziazmo straipsnį apie savo kelionę. Tais pačiais metais poeto ir *Vienybės* redaktoriaus Juozo Tysliavos žmona į Lietuvą nuvežė savo mirusio vyro pelenus. Jie buvo palaidoti Vilniuje, dalyvaujant sovietinės Lietuvos rašytojų sąjungos atstovams[274]. Visa tai sukėlė dalies išeivijos nepasitenkinimą. Tuo labiau, kad lietuvių išeivijos politiniai veiksniai – ALT'a, VLIK'as ir PLB'nė – laikėsi griežtos nebendradarbiavimo su okupuota Lietuva linijos. Tačiau išeivijos visuomenė palaipsniui skilo į bendradarbiavimo šalininkus ir priešininkus. Tokia padėtis išeivijoje kėlė nepasitenkinimą ir JAV oficialiuose sluoksniuose. V. Tysliavienės pasikalbėjimo Washington'e su JAV Valstybės departamento kultūrinių mainų direktoriumi metu jis gana aštriai pareiškė, kad baltiečiai yra *pain in the neck,* – gerokai susiskaldę, pešasi tarpusavyje – vieni prieš bet kokius santykius, kiti už santykius. Viso to rezultatas, kaip pažymėjo direktorius, „mes užverčiami protestais, prašymais, griežtais reikalavimais, šmeižtais, kad net sunku orientuotis". Jis priekaištavo laikraščiui *Vienybė*, kuriame, anot jo, protestuojama prieš Lietuvos okupa-

272 *Ten pat*, p. 19.

273 1961 04 12 slaptos *Pro memoria* (Kai kurie samprotavimai dėl Vakarų kultūros santykių su okupuotąja Lietuva). Gauna: Bernas, Paryžius, Londonas, Washingtonas, New Yorkas, Chicago ir Montevideo. Nuorašas. *LTSC/PLA*, Lietuvos konsulato Čikagoje fondas, d. 14, b. 10 (Kultūrinis bendradarbiavimas su Lietuva 1959-1983), l. n.

274 Dapkutė, D. Lietuvių išeivijos santykių su okupuota Lietuva dinamika XX a. 6-9 dešimtmetyje. *Istorija,* 2001, t. 47, p. 36.

R. Misiūnas, Z. Rekašius, V. Kavolis, R. Šilbajoris, L. Mockūnas. *Dapkutė, D., Kuizinienė, D. Laisvasis žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai" 1968-2005 m. Vilnius: Versus aureus, 2010 VDU Lietuvių išeivijos instituto archyvas*

ciją, o kai iš jos kas nors atvyksta – tai „jūs juos gaudote ir jiems piknikus ruošiate"[275].

„Santaros-Šviesos" federacijos vaidmuo. 1966 m. kovo 26-27 d. Chicago'je privačiai susirinko liberalios pakraipos intelektualai ir visuomenininkai iš esmės aptarti santykių su Lietuva bei susidariusią padėtį išeivijoje. Konferencijos organizatoriai buvo Lietuvių rezistencinė santarvė ir „Santaros-Šviesos" Politinė komisija. Dalyvavo rezistencijos veteranai Bronius Bieliukas, Karolis Drunga, buvęs tautininkų pareigūnas Vincas Rastenis, socialistas Jonas Kiznis, „Santaros-Šviesos" atstovai: Algimantas Gureckas, Raimundas Mieželis, Zenonas Rekašius, Julius Šmulkštys, Leonas Sabaliūnas, Liūtas Mockūnas ir kiti, pirmininkavo Valdas Adamkus. Susirinkę į pasitarimą pripažino, kad yra įvairių kelių į laisvę – ne vien tik per išorines jėgas. Ilgalaikėje laisvės kovoje šalia politinio elemento labai svarbu išlaikyti kultūrinę tautinę sąmonę, kad nors ir kokia būtų okupacijos trukmė, krašto gyventojai liktų sąmoningi nepriklausomybei atkurti, kai tam atsiras proga. Tačiau be glaudesnių santykių neįmanoma kraštui padėti atsispirti sovietinio ir nutautinimo grėsmei. Atsiradus glaudesniems ryšiams su žmonėmis kultūros ir mokslo sferose, kaip buvo pastebėta konferencijoje, gal bus įmanoma į kraštą infiltruoti priešnuodžius, gelbstinčius atsispirti Maskvos spaudimui[276].

7 dešimtmečio pabaigoje „Santaros-Šviesos" federacija nusprendė, kad ryšiai su Lietuva, ypač kultūriniai, yra labai pageidaujami. Nepriklausomybės klausimu nenorėdamos daryti kompromisų, šios organizacijos vis tik siekė užmegzti santykius su Lietuva. „Santara-Šviesa" prisiėmė moto – „Veidu į Lietuvą". Santariečiai pradėjo privačiai lankytis Lietuvoje ir grįžę pasakodavo, kad sąlygos ten nėra tokios baisios, kaip rašoma išeivijos spaudoje. Tuo metu jau ir platesni išeivijos sluoksniai prieina išvados, kad su Lietuvos gyvenimu geriau susipažinusi išeivija pajėgsianti geriau suprasti Lietuvos problemas ir, reikalui esant, sugebėsianti jai padėti. Be to, buvo pasisakoma už asmeninį bendravimą su Lietuvos SSR mokslo bei meno žmonėmis. O per

275 1962 08 17 Lietuvos generalinio konsulo J. Budrio konfidencialaus *Pro memoria* nuorašas Lietuvos diplomatinei tarnybai. *LTSC/PLA*, Lietuvos konsulato Čikagoje fondas, d. 14, b. 10 (Kultūrinis bendradarbiavimas su Lietuva 1959-1983), l. n.

276 Dapkutė, D. Lietuvių išeivijos santykių su okupuota Lietuva dinamika XX a. 6-9 dešimtmetyje. *Istorija,* 2001, t. 47, p. 38-39

tą bendravimą buvo stiprinamas jų ryžtas dirbti Tėvynės labui net ir komunistų kontroliuojamose kultūros institucijose. Taigi, susidarė tam tikra koalicija, gyvenanti tais pačiais rūpesčiais ir susidedanti iš įvairių žmonių. Jai priklausė dauguma jaunesnės kartos ir kai kurie vyresnės kartos žmonės, „Santara-Šviesa", leidiniai *Metmenys* ir *Vienybė*[277]. Oponentai pažymėdavo, kad išsimokslinę jaunieji liberalai yra nusivylę senųjų veikėjų inercija; jie ieško naujų būdų, nori išmėginti santykius su Lietuvos jaunimu. Jaunųjų liberalų šūkis: „Lietuvis turi bendrauti ne tik su broliu, bet ir lietuviu"[278].

Prisireikė leidinio, kuris spausdintų skirtingas nuomones. 1968 m. būrys bendraminčių Chicago'je įsteigė laikraštį – mėnraštį *Akiračiai*, kuriam talkino V. Rastenis (tautininkas), Leonardas Dambriūnas (frontininkas), Donatas Bielskus (frontininkas), Karolis Drunga (Rezistencinės santarvės narys), Tomas Remeikis (skautas akademikas), Rimvydas Šliažas (ateitininkas) ir kt. Taigi leidinys vienijo įvairių ideologinių srovių, skirtingų įsitikinimų žmones. Mat *Akiračiai* skelbė esą atviri visoms nuomonėms, kontroversinėms mintims; dėmesio skyrė išeivijos gyvenimo aktualijoms. Siekta informuoti skaitytojus apie išeivijoje ir Lietuvoje vykstančius kultūrinius renginius, supažindinti su žymesniais lietuvių menininkais, rašytojais ir jų kūryba, pateikti skirtingus požiūrius apie Lietuvoje kuriamą literatūrą. Spausdinti kritiniai straipsniai ir recenzijos norint supažindinti išeiviją su Lietuvos rašytojų darbais, polemizuota su socialistinio realizmo kanonus įtvirtinusia kritika, reikliai vertinti išeivijos literatūros tekstai[279].

Tuo tarpu kiek kitokį požiūrį atspindėjo 1972 m. pabaigos Los Angeles lietuvių organizacijų kreipimasis į išeivius: „Visi lietuviškieji veiksniai ir patriotinės organizacijos ragina visus be išimties iš okupuotos Lietuvos atvykstančius tautiečius privačiai sutikti su lietuvišku nuoširdumu ir broliška meile, bet gi perspėja neparemti jiems okupanto primestos misijos. Organizuodami čia atsiųstų solistų koncertus ir okupanto agentų sąlyčio su išeivijos jaunimu, Maskvos strategijai pasitarnauja kartais geros valios, bet politiškai naivūs ir idėjiškai pakrikę išeiviai, apmulkinti oportunistų ir Maskvos agentų. (...) mes raginame visus išeivius nelankyti viešai organizuojamų jų koncertų, propagandinių pranešimų ir nedalyvauti okupanto atsiųstų tarnų pagerbimuose"[280]. Buvo pažymima, kad komunistinė valdžia, skatindama tokius ryšius, siekia dviejų tikslų: iš kovos dėl Lietuvos laisvės išjungti patriotinę išeiviją ir įteisinti Lietuvos okupaciją[281].

---

277 *Ten pat*; Adamkus, V. *Likimo vardas – Lietuva: prisiminimai*. Kaunas: Santara, 1998, p. 73.

278 1967 08 18 vakare konsulo P. Daužvardžio pokalbis telefonu su dr. J. Valaičiu. LTSC/PLA, Lietuvos konsulato Čikagoje fondas, d. 14, b. 10 (Kultūrinis bendradarbiavimas su Lietuva 1959-1983), l. n.

279 Dapkutė, D.; Kuizinienė, D. *Laisvas žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai" 1968-2005 m.* Vilnius: Versus aureus, 2010, p. 298, 299.

280 Mieli Los Angeles ir apylinkių lietuviai (1972). *LTSC/PLA*, Lietuvos konsulato Čikagoje fondas, d. 14, b. 10 (Kultūrinis bendradarbiavimas su Lietuva 1959-1983), l. n.

281 *Ten pat.*

1971 m. „Santaros-Šviesos“ suvažiavimo dalyviai. Tomas Remeikis, Zenonas Rekašius, Leonas Sabaliūnas, Remeikienė, Vincas Rastenis. *Dapkutė, D. Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė. Vilnius: Vaga, 2002 VDU Lietuvių išeivijos instituto archyvas*

JAV lietuvių visuomenės skilimą labai aiškiai atspindėjo ir išeivijos spaudos užimta pozicija. To laikotarpio spaudą istorikė D. Dapkutė skirsto į keletą grupių: a) politinių veiksnių ir konservatyviosios visuomenės nuomonei atstovavusios *Naujienos, Laisvoji Lietuva, Dirva* ir *Naujoji Viltis* be jokių rezervų priešinosi ryšiams su kraštu, išskyrus kontaktus su giminėmis; b) *Akiračiai* ir *Metmenys* – atsisakydami konservatyvaus nusistatymo, rėmė ir propagavo ryšių su kraštu idėją; c) visa kita spauda su *Draugu* priešakyje – užėmė atsargią poziciją, vengiant tokių temų ir kartu prisilaikant „tautinės drausmės“ bei dažniausiai paremiant priešininkų pozicijas. Žinoma, neišvengta ir kraštutinumų. Vienas – ultrakonservatyvusis sparnas su *Naujienomis* priešakyje, kitas kraštutinumas – nekritiškas požiūris į Lietuvą, – tai minėtas A. Šalčius ir visa *Vienybės* komanda. *Vienybės* tuometine linija tampa lozungas – „Mylėti kiekvieną okupuotos Lietuvos lietuvį ir žemę, kurioje jie gyvena“[282].

Plačiai išeivijoje kylant klausimui, ar ryšiai su okupuota Lietuva nekenkia JAV nepripažinimo politikai, išeivijos ryšių su Lietuva šalininkai ne kartą teiravosi JAV Valstybės departamente bei kitose įstaigose ir gavo atsakymus, kad nepripažinimo politika nieko bendra neturi su ta ar kita išeivijos nuostata.

8 dešimtmečio pradžioje vis daugiau ir daugiau išeivių pradėjo keliauti į Lietuvą. Tai buvo pats svarbiausias faktorius, nulėmęs užsitęsusį konfliktą tarp norinčių ir nenorinčių turėti ryšių su Lietuva. Kad ir kokie buvo lankytojo įsitikinimai iki kelionės į Lietuvą, atvežtieji įspūdžiai apie gyvenimą Lietuvoje skyrėsi nuo to, ką skelbė ryšių priešininkai. 9 dešimtmečio pradžioje pasipriešinimas bendravimui su Lietuva praktiškai jau buvo išnykęs. ALT‘a ir VLIK‘as, nors iš principo nusistatę prieš santykius su kraštu, apsiribojo privačiais pasisakymais ir užkulisiniais manevrais. Bendraujantys su Lietuva jau nebebuvo oficialiai smerkiami. Vieša nedidelė opozicija prieš ryšius išliko – tai žmonių grupė, susispietusi aplink *Naujienas* ir dar 1974 m. nuo JAV LB atskilusi Reorganizuotos lietuvių bendruomenės grupelė[283].

282 Dapkutė, D. Lietuvių išeivijos santykių su okupuota Lietuva dinamika XX a. 6-9 dešimtmetyje. *Istorija,* 2001, t. 47, p. 40.

283 *Ten pat*, p. 43.

Čikagos lietuvių komunistų būstinės „Milda“ svetainėje. *Januta, D. Lietuviški takai. Vilnius: Petro ofsetas, 2015, p. 44*

Faktas tas, kad bendravimo tarp Lietuvos ir JAV lietuvių, išskyrus oficialius komunistinės valdžios sluoksnius, reikėjo abiem pusėms. Bet ilgai ir sunkiai išeivijoje klostėsi bendras sutarimas, komunistinė Lietuvos valdžia taip pat darė trukdymų, turėdama savo tikslų. Tačiau palaipsniui, bėgant laikui, gyvybiškai svarbus ryšio klausimas sprendėsi.

5. Požiūris į Lietuvos SSR kultūros ir mokslo atstovus

Pirmieji išeivių kontaktai su Lietuvos SSR atstovais

Sovietinės Lietuvos kultūros ir mokslo veikėjai JAV pradėjo lankytis po to, kai 1958 m. JAV ir SSRS pasirašė kultūros ir mokslo mainų sutartį. Tiesa, pirmiausia tais pat metais buvo suorganizuota komunistuojančių JAV lietuvių ekskursija į Lietuvą. Būtent jiems kilo mintis į JAV pasikviesti kokią nors meninę grupę iš Lietuvos. O mintį davė lenkų pavyzdys – mat JAV lenkai 1959 m. lapkričio mėn. į Chicago‘ą pasikvietė Lenkijos valstybinį liaudies baletą. *Vilnies* redaktorius S. J. Jokubka kvietė dipukus bendromis jėgomis organizuoti Lietuvos meninio kolektyvo kvietimą ir jo globą Amerikoje[284]. Bet tai įvyko dar negreitai. Kurį laiką su Sovietų Sąjungos delegacijomis JAV lankėsi tokie Sovietinės Lietuvos partiniai veikėjai kaip Genrikas Zimanas, Kazimieras Baršauskas, mokslininkas Juozas Matulis, poetas Eduardas Mieželaitis ir kiti. Tuo metu VLIK‘as bandė spausti JAV Valstybės departamentą, kad panašūs turistai iš okupuotos Lietuvos nebūtų įsileidžiami, motyvuojant, kad tai nesuderinama su Lietuvos *status quo* nepripažinimu. Tai nepavyko. Bet, kaip pastebėjo Lietuvos atstovas J. Kajeckas, Valstybės departamento tokia pozicija „eina,

284 1959 II 19 konsulo P. Daužvardžio iš Chicago‘s laiško nr. 2335 Lietuvos atstovui J. Kajeckui Washington‘e nuorašas. *LTSC/PLA*, Lietuvos konsulato Čikagoje fondas, d. 14, b. 10 (Kultūrinis bendradarbiavimas su Lietuva 1959-1983), l. n.